

РОЗДІЛ 1. ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА І ПОЧАТКОВА ШКОЛА: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ

*Є. П. Голобородько,
доктор пед. наук, професор,
член-кореспондент АПН України,
Південноукраїнський національний інститут
післядипломної освіти педагогічних кадрів*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

У статті розглядаються окремі аспекти методології вдосконалення початкової освіти на сучасному етапі.

В статье рассматриваются отдельные аспекты методологии усовершенствования начального образования на современном этапе.

The article reviews some aspects of methodology for improving primary education at the present stage.

Постановка проблеми. Початкова освіта – перший ступінь загальної середньої освіти, що забезпечує оволодіння елементарними знаннями про природу і суспільство. Початкова школа як загальноосвітній заклад для дітей молодшого шкільного віку має свою історію і розмаїту сьогоденну картину. Так, наприклад, на території колишнього СРСР початкові школи в Грузії і Вірменії виникли в IV ст., у Росії – у IX – XI ст., а класно-урочна система вперше застосувалась у братських школах Західної України та Білорусії в XVI ст. У різних країнах і культурах по-різному вибудовується початкова освіта: до школи йдуть в 4, 5, 6, і 7 років, навчаються в початковій школі 4, 5, 6 і навіть 8 років з відповідними циклами, змістом і характером роботи.

Формулювання цілей статті. Мета статті – розкрити окремі аспекти методології вдосконалення початкової освіти на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні нині в основному 4-річна початкова школа; діти приймаються до школи переважно з 6 років; оволодівають новим змістом навчання здебільшого з використанням інноваційних педагогічних технологій.

Системоутворювальним компонентом будь-якої діяльності є мета. Початкова школа має, дотримуючись наступності із дошкільним періодом дитинства, забезпечити подальше становлення особистості дитини. Пріоритетними у початкових класах є виховні, загальнонавчальні і розвивальні функції.

У молодших школярів формується розгорнута навчальна діяльність (уміння вчитися) шляхом оволодіння організаційними (опанування школярами раціональних способів організації свого навчання), логікомовленневими (основні елементи культури слухання, читання, говоріння і письма), пізнавальними (уміння спостерігати, розмірковувати, запам'ятовувати й відтворювати матеріал) і контрольньо-оцінними уміннями й навичками (засвоєння способів перевірки та самоперевірки, оцінювання одержаних результатів), особистий досвід культури поведінки в соціальному та природному оточенні, співпраці в різних видах діяльності. Освітніми результатами цього етапу навчання є повноцінні читацькі, мовленнєві, обчислювальні уміння і навички, узагальнені знання про реальний світ у його зв'язках і залежностях, розвинені сенсорні уміння, мислення, уява, пам'ять, здатність до творчого самовираження, особистісно-ціннісного ставлення до праці, мистецтва, здоров'я, уміння виконувати творчі завдання.

Суттєвим методологічним елементом організації початкової освіти є всебічне знання учнів. Який же він, сьогоднішній молодший школяр? Поперше, це завжди самоцінний вік, найбільш благодатний в моральному становленні особистості. Енергія дитинства невичерпна, треба лише міло спрямувати її, що має зробити вчитель.

Окрім діагностичні методики та інші методи дослідження допомагають виявити характерні риси портрету молодшого школяра початку XXI ст. «Працювати з кожним роком стає складніше»; «Мої сьогоднішні першокласники зовсім інші, не схожі на попередніх»; «Діти незібрані, до дисципліни ні привчені»; «Клас дуже нерівний, але в основному всі читають, рахують»; «Краще б нічого не вміли, та були б стриманішими»; «А мені з сучасними дітьми працювати цікавіше, вони більш яскраві, розвинені»; «Приходять якісь інші діти, більш самостійні, чи що?» – це думки вчителів початкових класів, що були на курсах підвищення кваліфікації у вересні цього року.

Дійсно, сучасні учні нерідко вражають дорослістю суджень, певною незалежністю; вони раніше починають думати про своє майбутнє («Займаюсь комп'ютером, в майбутньому згодиться»; «Вивчаю другу мову – хочу стати перекладачем»; «Для чого мені малювання – у майбутньому не треба буде»; «Збираю пляшки, щоб були гроші»). Як бачимо, ідеали сучасних молодших школярів менш романтичні; вони втрачають віру в казку, оптимізм, авторитет дорослих. Прикладом наслідування частіше обирають образ сильної, всемогутньої, жорсткої надлюдини, яка володіє владою і грішми.

Передумовою всього цього є перегляд нами ідеалів, цінностей, зміни самої атмосфери нашого життя, в якому діти нерідко стають розгубленими, переживають відчуження від сім'ї, не відчувають захищеності, ласкавого слова, уваги, підтримки. Усе це провокує прояви грубості, агресії, втечі з дому, пошук сильних, незалежних друзів і покровителів.

Бесіди з учнями молодших класів, творчі роботи свідчать про їхні тривоги, цінності, уподобання, бажання, розмірковування. Так, хвилює дітей те, що «вони не можуть подружитись», що їх «не люблять в сім'ї», вони «негарно вчаться», що «батько пішов від них», що «нема ні братика, ні сестрички». Хочуть, щоб усі були здорові і вистачало грошей, щоб був собака: він вірний і любить господаря, щоб вдома не лаялись, щоб жити в іншій країні та інше. На запитання, яким має бути президент, учні I-IV класів відповідали: «розумним» (50 %), «трохи добрим, але не дуже»; «думати про країну, а не тільки про себе»; «гарно відповідати на запитання». Отже, діти тонко відчують ситуацію, з інтересом беруть участь у «дослідницькому» процесі і нерідко самі собі вихователі. Мільйони учнів знають, що бажано було б змінити у своєму житті («мати більш багату школу», «щоб бабусі ліків вистачало», «щоб учителі не злились», «щоб їм більше платили», «щоб клас був дружним»). За допомогою таких матеріалів можна скласти і типовий портрет класу, що сприятиме більш адекватній побудові навчально-виховного процесу в школі та в роботі з батьками.

Одним із основних шляхів удосконалення початкової освіти є забезпечення засвоєння нового змісту навчання, зазначеного в Державному стандарті початкової загальної освіти. Не дивлячись на те, що є вже певний досвід роботи за новими навчальними планами, немало ще актуальних проблем у межах кожної освітньої галузі, а саме «Мови і літератури» – навчання різними мовами, комунікативні уміння, художньо-естетичне освоєння тексту і дитячої книжки; «Математика» – обчислювальні навички, пропедевтичне оволодіння систематичними курсами алгебри і геометрії; «Здоров'я і фізична культура» – забезпечення здорового способу життя; «Технології» – тут дуже багато нерозв'язаних питань у школі: і творча праця, і продуктивна навчальна праця, трудові якості учня, основи виробництва, професійна орієнтація, трудове виховання тощо. Багатоплановий зміст освітньої галузі «Людина і світ» передбачає інтегровані курси, які ще достатньо не розроблені, що допомагають відобразити цілісну природничо-наукову картину світу і місце в ній людини. Немало належить зробити також для досягнення головної мети освітньої галузі «Мистецтво», що полягає у розвитку в дітей інтересу до мистецтва, здатності сприймати, розуміти і творити художні образи та формуванні потреби в художьотворчій самореалізації й духовному самовдосконаленні.

За останні 20 років, як стверджують спеціалісти, значно зросло (за статистичними даними в 10 разів) число розумово відсталих. Майже половина дітей (49 %) практично ніколи не відвідують концерти, виставки, спортивні змагання, заклади додаткової освіти. Звідси вал антисоціальних вчинків, торгівля дітьми за межі країни та в межах України. Прагнення дітей увійти до неформальних об'єднань пояснюється в певній мірі негативним ставленням до них і вчителів. За показниками дослідників

(В. С. Кукушин та ін.), чверть учителів ставиться до учнів байдуже, вдвічі більше (50 %) – негативно, лише 5 % вважають для себе необхідним зрозуміти, чим же живуть їхні «неформали».

Тобто сьогодні важливо не лише, що робить учитель, а як він працює і як розуміють його учні. На перший план виступає професійна майстерність учителя, його методологічна культура, технології навчання. Підвищують мотивацію навчання й інтерес дітей до школи, формують атмосферу творчої ситуації, актуалізують особистість дитини, виховують у дітей почуття гідності і поваги до відмінностей, дають відчуття творчої свободи і найголовніше – приносять радість – нетрадиційні педагогічні технології. У класах має бути більше радості. Дитині варто дати можливість на уроці усвідомити свою соціальну значущість, духовну красу і благородство вчинків, і обтяжлива шкільна необхідність перетвориться в процес пошуків колективного пошуку, спільної творчості і піднесення особистісної гідності.

Поняття «технології навчання» на сьогоднішній день не є загальноприйнятим у традиційному навчанні. У документах ЮНЕСКО – це системний метод створення, застосування і визначення всього процесу викладання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, що ставить своїм завданням оптимізацію форм освіти. На підставі різних критеріїв визначено більше ста різновидів сучасних педагогічних технологій, якими, до речі, вчителі сьогодні володіють ще слабо, уміле використання яких формує майстерність учителя та неповторність особистості учня.

Протягом останнього десятиріччя, особливо в попередні 4-5 років, увага вчених і практиків зосереджувалася переважно на новому змісті початкової освіти, підручниках, інноваційних технологіях, новій системі оцінювання, тобто в основу було покладено дидактоцентризм, у результаті чого ученя нерідко сприймався як засіб функціонування і розвитку самої педагогічної системи. Часто можна спостерігати, що чим активніше вдосконалювались ці елементи освіти, тим більше вони втрачали риси людиночільності. Безперечно, це важливі складові освіти. Однак не менш важливим є середовище щоденного перебування дитини в школі, у класі, на подвір'ї. У загальнонауковому значенні середовище – це сукупність природних і соціальних умов та впливів, що оточують людину. Іншими словами, це життєвий простір, що активно чи пасивно впливає на нашу свідомість і почуття.

Молодший школяр має прями чи опосередковані зв'язки з природним, соціальним, навчальним, ігровим, технологічним середовищами. За своєю психікою діти цього віку, наче губка, вбирають у себе як позитивні, так і негативні впливи навколишнього середовища. Тому, коли йдеться про якість освіти, слід ураховувати і формуючий вплив оточен-

ня. Вихованість, навченість сучасної дитини – результат не лише діяльності вчителя, а й впливу всіх названих видів середовищ.

У ХХІ ст., яке стає все більш інформаційним, найпотужнішим є вплив на людину соціального й технічного середовищ. Їх динамічність і наступальність поряд із позитивами нерідко несуть у собі серйозну перешкоду для повноцінного виховання й навчання дітей. На жаль, школа і сім'я не завжди можуть захистити дітей від інформаційної агресії у вигляді реклами алкоголю, тютюну, беззмістовного дозвілля, постійної еротизації свідомості людей, пропаганда «щасливого випадку», а не наполегливої успішної праці. Крім того, нестабільність економічного стану значної частини сімей, слабка педагогічна просвіта населення додають неспокою у щоденне буття дітей. Спільно з батьками, дітьми та громадою можна знайти немало резервів, аби зробити хоч би шкільне середовище гармонійним і збалансованим – сприятливо-екологічним, предметно-доцільним, гуманно-комфортним. Тоді навчальний заклад для дітей буде школою радості, для батьків – спокою і надії, а для вчителів – місцем творчості.

У цілісній педагогічній системі доцільно враховувати також соціальні, економічні та політичні зміни, що відбуваються в Європі і тим самим впливають на освітні ідеї, на формування концептуальних підходів до навчання учнів, а також значною мірою визначають характер підготовки вчителів. У цьому річизці надзвичайно важливим стає знання іноземних мов, безпосередні контакти учнів, учителів, студентів, працівників освіти різних країн для того, щоб у їхньому мисленні та діяльності «можна було презентувати Європу як континент інноваційний, здатний до виваженого і швидкого розвитку».

Для європейської початкової школи характерні такі риси: а) учень розглядається як індивідуальність і суб'єкт; б) заняття цікаві, захоплюючі, а отримані знання – тривалі, ґрунтовні, системні, потрібні для подальшого процесу навчання; в) учитель у школі виконує роль новатора; г) класні кабінети, шкільні лабораторії та майстерні оснащені сучасними навчальними засобами; д) значна увага відводиться педагогіці гри, театралізації, комп'ютерним заняттям, тренінгу, розвитку творчості тощо.

Вважаємо за доцільне нагадати про основні тенденції початкової освіти в Європі, що відзначають дослідники, а саме:

- скорочення часу тривалості обов'язкового навчання в початковій школі;
- поєднання початкового навчання з дошкільною підготовкою;
- зниження нижньої вікової межі початку шкільного навчання дітей;
- сучасна початкова школа сміливо прямує до творчого розвитку учнів, які виховуватимуться відкритими до змін, що мають місце в оточуючій їх дійсності, і готовими до активної участі у здійсненні цих змін.

Звернемо увагу ще на один аспект. Давно помічено, що педагогічна освіта набуває оптимального вигляду, якщо в її цілісній структурі

досягнуто динамічної рівноваги двох основних процесів – функціонування і розвитку. На сучасному ж етапі зберігається пріоритет функціонування над розвитком.

Спостереження показують, що, хоча за останні роки в загальнопедагогічній підготовці вчителя намітився прогрес, прориву до нової, сучасної педагогічної якості не відбулося. Професійна підготовка вчителя і досі не передбачає розвиток самого вчителя, не формує в нього системного бачення педагогічної діяльності. Рівень методологічної культури вчителя досить низький. У результаті технократичного й безособистісного підходу до підготовки вчителя він опиняється поза контекстом світової і вітчизняної культури, є невідповідним до реалізації культурологічної ролі школи.

Щоб сформувати у майбутніх учителів сучасне професійне мислення, треба навчати їх не стільки методики, як методології розв'язання педагогічних завдань. Оволодіваючи науковою методологією, учитель починає використовувати її принципи, і його мислення стає «принциповим», позначеним надситуативною активністю. Подібно до інших особистісних новоутворень методологічна культура студента формується й виявляється в діяльності, в значній мірі на основі міждисциплінарних зв'язків. Став очевидним спадково-генетичний зв'язок емпатійних установок учителя з властивим кожній людині прагненням заглибитися, зрозуміти, відчувати внутрішній стан партнерів, що ще раз підтверджує обґрунтовану вітчизняними психологами концепцію єдиного інтелекту.

Важливим методологічним аспектом удосконалення початкової освіти є також знання нормативної бази, нормативних документів (постанови, накази, листи та ін.), яких навіть за останні роки з'явилося немало, наприклад: «Про типові навчальні плани початкової школи з навчанням українською та мовами національних меншин» (2004), «Про прийом дітей до 1 класу загальноосвітніх навчальних закладів» (2005), «Про організацію навчання учнів початкових класів» (2004), «Про організацію навчально-виховного процесу в початковій школі 2004–2005 навчальному році» (2005–2006 н. р.), «Про методику здійснення контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи» (2002), «Про дотримання вимог нормативно-правових документів при оцінюванні навчальних досягнень учнів початкової школи» (2003), «Про обсяг і характер домашніх завдань для учнів початкової школи» (2001), «Про тривалість уроків у початкових класах» (1999), «Про нагородження учнів початкових класів похвальним листом та похвальною грамотою» (2004). Указ президента України «Про невідкладні заходи щодо функціонування та розвитку освіти в Україні» (2005), рекомендації МОН України щодо проведення Першого уроку у початковій школі загальноосвітніх навчальних закладів (2005) та ін.

Таким чином, усвідомлення конкретизації мети навчання дітей у початковій школі, знання сучасного школяра молодших класів, критичне осмислення нового змісту початкової освіти в контексті 12-річної школи, доцільне застосування різних педагогічних технологій, урахування особливостей середовища, в якому перебуває учень, знання нормативної бази, творче використання зарубіжного досвіду (європейського і світового) та підготовка сучасного вчителя поряд з іншими актуальними аспектами педагогічної теорії і практики конкретизують і зміцнюють методологічні засади поліпшення початкової освіти в майбутньому. Перспективою дослідження можуть стати методи і засоби діяльності вчителя початкових класів.

Список використаних джерел

1. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи. – К.: Початкова школа, 2003. – 432с.
2. Навчання і виховання учнів 1 класу: [метод. посібн. для вчителя] /Упорядн. О. Я. Савченко. – К.: Початкова школа, 2002. – 464с.
3. Навчання і виховання учнів 2 класу: [метод. посібн. для вчителя] /Упорядн. О. Я. Савченко. – К.: Початкова школа, 2003. – 608с.
4. Навчання і виховання учнів 3 класу: [метод. посібн. для вчителя] /Упорядн. О. Я. Савченко. – К.: Початкова школа, 2004. – 512с.
5. Кукушин В. С. Современные педагогические технологии в начальной школе. Пособие для учителя. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 2003.
6. Книга для вчителя початкової школи. Довідкові матеріали для організації роботи вчителя. – Харків: Вид-во «Горсінг плос», 2005.
7. Буряк В. Формування методологічної культури майбутнього вчителя //Рідна школа. – № 2. – 2005. – С. 37.

*Л. Д. Березівська,
доктор пед. наук, доцент,
головний науковий співробітник
лабораторії історії педагогіки,
Інститут педагогіки АПН України*

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ГРОМАДСЬКО-ПЕДАГОГІЧНОГО РУХУ В УКРАЇНІ В ІМПЕРСЬКУ ДОБУ (1899–1917)

У статті розкрито державну політику російського самодержавства стосовно початкового навчання в контексті суспільно-педагогічного руху в Україні.

В статье раскрыто государственную политику российского самодержавия относительно начального образования в контексте общественно-педагогического движения в Украине.

The article covers the Russian autocracy's state policy regarding the primary education in the context of the social pedagogical movement in Ukraine.